

ACC. N:R M. 10401: 1-13.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Landskap: Småland

Upptecknat av: folkskoll. Erik H. Andersson

Härad: Sunnebo

Adress: Almhult

Socken: Pjäteryd

Berättat av: Dokter F. Th. Brink,

Uppteckningsår: 1947

Född år 1871 i Pjäteryd

När den nya tiden kom till bygden s. 1-13

Almhult

Lw.F. 59.

Skriv endast på denna sida!

1.

ACC. NR M. 10401:1.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

När den nya tiden kom till bygden. Luf 59.

De flesta byarna i Pjätteryd skiftades under tiden 1840 - 1850. Alla byar och ägor äro nu skiftade.

I byarna Stenshult, Oshult, Kolborshult, Svinaberga, Bergagården och Bökön ha byastämmor förekommit in på 1880-talet. Orsaken till att de då upphörde torde i första hand ha varit, att gemensamma angelägenheter började försvinna. Vidare tycks åldermansgillena ha börjat ställa så stora fordringar på vederbörande, att en småbonde inte längre orkade vara med. Detta tycks framgå av ett protokoll från Svinaberga, som i sin helhet lyder: "År 1883 den 1 maj instelde sig Byemän inom Svinaberga och Bergagården hos Gästgifvaren F Fagerström till att äta och supa som vanligt vid Byestämman och Vidare förekom ej. Dag som Ofvan F Fagerström".

Några byhandlingar eller byinstrument finnas veterligen inte i be- håll med undantag av några byastämmoprotokoll från tiden 1858-1883 (Sista här ovan citerat) rörande Svinaberga, Bergagården och Bökön, vilka förvaras hos hem. äg. Petter Svensson i Svinaberga, Pjätteryd. Föreningar som ersättning för de gamla byalagen ha icke i någon

nämnvärd utsträckning förekommit. I slutet av 1800-talet förekom dock att bönderna i en by gemensamt köpte tröskverk, som ambulerade mellan gårdarna i byn. Vidare bildades omkring 1920 en tjurförening i Öjhult.

Kalasrote har icke direkt förekommit annat än i samband med Byastämma. De faktorer, som mest betingat jordbrukets utveckling inom Pjätteryds socken efter 1800-talets mitt, tycks ha ~~xx~~ varit följande: Sjösänningar på 1850 - 1860-talen, odlandet av gräs, användandet av konsgödning och kalk, konsten att odla mossar och hemmansklyvningan.

På 1870-talet lärde man sig "så igen", d.v.s. odla gräs. Då hade till en del genom dikning mossmarkerna torrlagts och då kommer den stora ökningen av den odlade jordens areal. Som ex. kan nämnas, att i byn Sjöastabygd togs den första odlingen upp 1870, i Lönhult 1871 och i Klövhults Södregård 1873.

Men det var inte nog med att odla upp mossarna och kärren, man måste också ha något att gödsla dem med. Den naturliga gödslen räckte dåligt nog till för de små åkerlapparna. I början brände man grenar och ris på odlingarna och strödde ut askan med ganska gott resultat. I läng-

den förslog detta dock inte. På 1870-talet "upptäcktes" emellertid konstgödningen och kalken. Härvid skulle ha tillgått på följande sätt: En ung pjätterydsbo for till Älmhult för att köpa medicin. Han fick emellertid för mycket till bästa och köpte i glädjen en säck konstgödning, "Perusalt", som dock fadern till vederbörande vägrade ta emot. Ynglingen måste avyttra sitt "Perusalt" till en farbroder. Denne sådde ut konstgödningen å en nyupptagen odling och fick en havreskörd, som man ditintills icke skådat maken till i socknen. Ägaren hade en sväger, som var gårdfarihandlare. Han fick höra talas om den vackra havresörden. När han konstaterat, att det var sant, började han handla med konstgödning. 1874 sålde han enligt uppgift 87 säckar konstgödning och en vagnslast kalk, följande år resp. 212 och 2.

Eftersom järnvägen på 1860-talet tillkommit, funnos möjligheter inte endast att få hem konstgödning, även nya möjligheter till avsättning av jordbruksprodukter ~~xppades~~ yppade sig.

På 1880-talet inflyttade till bygden småbrukare från Skåne. Dessa började odla råg i stället för det tidigare vanliga korn, eller bland-säden (Havre och korn). Potatis trängde ut rovorna som människoföda.

Det blev en annan och ordnad växtföljd. Vanligen havre första året, korn eller havre andra, så råg, potatis och vidare gräs tre eller fyra år, innan man på nytt började med havre.

Träårdret har på grund av den stenbundna marken ända till på 1870-talet varit det förnämsta redskapet för jordens skötsel. Så småningom kom då plogen i bruk, till en början av trä men sedan av järn. Träharven utbyttes på 1870-talet mot den s.k. järnpinnaharven, d.v.s. en harv med enbart pinnarna av järn. Först in på 1900-talet har harvar helt av järn börjat dominera. Men ännu för ett par årtionden sedan användes träharven, när det var fråga om "harvläggning". (Sista harvningen förebultningen) och vidarevid harvning av potatis, då man inte ville riskera, att få potatisen uppriven av järnpinnarna.

Löväng tycks endast sparsamt ha förekommit och gått under namnet "intag".

Ett flertal binäringar försvunno under 1800-talets senare del. Ex t. tjärbränning, kolning, tillredande av pottaska, rishackning, flåhackning, beckkokning, träsvarvning m.m. Vidare försvunno vid samma tidpunkt ett flertal hemsmedjor, skvaltkvarnar, odling av lin och lin-

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-

ARKIV

beredning dock först in på 1900-talet.

Den närmaste orsaken härtill har utan tvivel varit bättre arbetsförtjänster, inte minst såsom en följd av järnvägarnas tillkomst. Vidare fingo många arbete med kanalbygge och så naturligtvis emigratien.

Småindustrier, som tidigare funnits i socknen: Ett 20-tal hemsmedjor, ett garveri, färgerier, sågar, kvarnar, gjuterier, spiksmeja, stångjärnssmedja, bränneri, mejeri.

Ett par sågar finns ännu kvar, Likaledes ett par kvarnar, av vilka en är vattenkvarn. (Fredriksfors). ~~Såxundan ingick~~ Sm finns det en torvströfabrik, tillkommen i samband med det första världskriget. Större vattenkvarnar ha annars tidigare funnits i Byväрма, Osnaköp, Oshult, Gustafsfors, Aspholmen och Abborraslätt. Några försvunno redan under 1800-talets senare del, de ~~övriga~~ övriga i början av 1900-talet. Orsaken härtill har dels varit kanalgrävning, dels olönsamhet.

Familjet kunde ibland vända jordbruket ryggen och övergå till industrien. Inkomster vid sidan av jordbruket behövdes för den växande familjens uppehälle. Till en början hade man kvar jordbruket och fär-

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

6.

ACC. NR M. 10401:6

dades dagligen eller åtminstone vid alla helger mellan industriorten och hemmet. Så blev vägen emeåldertid så småningom allt för dryg, och då fick jordbruket avstås. Vederbörande gav sig helt industrien i väld. Delary trämassefabrik tog många på så sätt. Landsbygden började avfolkas.

För Pjätteryds vidkommande har emeåldertid emigrationen häryvidlag spelat en stor roll.

Beträffande emigrationens orsaker, verkningar och upphörande har jag få hänvisa till min utredning härom i HCF:s årsbok 1941, sid 167 o. följande.

Så snart sparbanker började bildas i orten och man där hade möjligheter att mot borgen få låna och slapp att krusa giriga privatpersoner blev inställningen till penningen en annan, samtidigt som det blev vanligare att avlöna med kontanter.

Enligt min sagesman tycks avlöning in natura ha upphört omkring sekelskiftet. Detta med undantag för statdrängar med dessas familjer.

De första handelsbodarna tillkommo i församlingen på 1870-talet. En tillkom i byn Finhult vid denna tid och en i Barset med handlanden

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Petter Gustafsson som grundare. Bl. a. följande varor kunde där köpas: kaffe, kaksocker, sill, salt, snus, kryddor, sirup, träskor, såpa, soda, tråd, o. dyl.

Tillkomsten av handelsbodar kom nå nog i någon mån att förändra levnadsvanorna inom socknen, då det blev bekvämare att komma över vissa varor.

Byggnadsskicket förändrades så småningom under hela 1800-talet.

De gamla näver- och torvtaken slutade man att tillverka mellan 1875-1900. I stället täckte man med spån eller stickor, hyvlade eller sågade, men även kluvna stickor förekom. Alla hus byggdes av liggande timmer i knut eller stolpar med stående brädfodring utanpå. Ofta rödfärgades väggarna och vitmålades fönstren.

Orsakerna till ombyggnaderna var då som nu dels förfall, dels för låga hus och dels i någon mån växlingar i modet.

Egna hem i nutida mening var inte det vanliga. Man arrenderade ett stycke jord på livstid eller 49 år och där uppförde man själv eller med jordägarens hjälp en stuga. Ännu mot slutet av 1800-talet var detta ganska vanligt.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Industriern, som hade att sörja för sina arbetare, byggde åt dessa baracker, ofta för flera familjer i samma.

Av ~~det~~ de gamla möblerna, såsom sängskåp, kannebänkaskåp, bordstolar, fyrfotapallar och liknande finns numera knappast några kvar. Under 1800-talets senare del ersattes dessa efter hand av nya, såsom pinnastolar, utdragssoffor o. dyl. De gamla tvärgardinerna byttes ut mot långgardiner, Jalusier av trästickor ersattes med jalusier av tyg, vilka drogos med snören på en käpp.- Tapeter köptes på 1870-talet för 8 öre rullen, de flesta långrandiga. Före 1860-talet vanligast med reverterade väggar, färgade med rödfärg eller rädkrita med något blått i. Väggar av timmer oftast ofärgade.

Köksspsar funnos inte förrän mot sekelskiftet. Vanligt med öppna spisar i både kök och stuga.

Grytor och övriga kokkärl voro försedda med fötter (ben), som först med köksspisens tillkomst försvunno.

Under 1800-talets senare del levde man i större utsträckning än senare uteslutande av vad man av jorden kunde få fram. Hade man under denna tid som drycker använt vatten, hembryggt öl eller dricka, sur

mjölk, kärnmjölk, i vissa fall enbärsdricka och dricka av björk- eller lönnlav samt vidare ölsupa, krusbärsvälling, görvälling och liknande, började man så småningom med och mer övergå till kaffe - korn- eller rågkaffe - "Bönkaffe" blev vanligt först så småningom inemot sekelskiftet. Samma var förhållandet med toppsockret, som efter hand kom att ersätta "kaksockret" - fyrkantiga bitar av 3-4 dm² storlek med text på och vidare med avrundade hörn. - Bröd av blandsäd ersattes delvis av rågbröd, potatis blev allmänna. Beträffande kalasen följa dessa i viss mån ännu gamla traditioner i vad det gäller själva "gången". Däremot ha givetvis rätterna nu blivit annorlunda. Vägarna voro i allmänhet dåliga och delvis farbara endast i långsam takt. - Före 1880-talet begagnades tvåhjuliga kärra kärror att åka i. Först vid denna tid kommo "liggfjäravagnarna" i bruk. Prästen och klockaren voro de första i socknen, som skaffade dylika. S.k. herrskap åkte ännu i landåer. Intetdera var emellertid vanligt, då det mot k 1800-talets slut i socknen fanns endast ett 15-tal hästar. Under 1900-talets första årtionden ökades hästarnas antal avsevärt.

Nöjeslivet, i första hand ungdomens, har först så småningom förändrat karaktär. De gamla logdanserna och danserna vid vägkorsningar ha fortsatt till långt in på detta århundradet. Först efter det första världskriget ha inom socknen byggts dansbanor. När i mitten av 1920-talet en permanent sådan tillkom, upphörde övriga danstillställningar med en gång.

Även de gamla "hopaläggarna" (tillställningar i något hem, till vilka ynglingarna ena gången och flickorna andra sammansköto kontanter och på så sätt svarade för rusthållet) försvunno vid samma tid. Cyklarna, som nu började bli var mans egendom, gjorde sitt till för att mera "centrala" nöjestillställningar skulle slå igenom. Med här omtalade förändringar följde också andra exempelvis att den, som svarade för musiken, erhöll betalning, något som tidigare hörde till undantagen, om man bortser från de få tillfällen, då den dansande me-^{oland}ningskungen nögheten insamlingar gjordes. Hade man tidigare kunnat bevisa en nöjestillställning nära nog i ~~xx~~ vardagskläderna, började man nu allmänt skruda sig i helgdagsstassen vid dylika tillfällen.

Först med 1870-talet började tidningar finna vägen ut bland allmän-

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

ACC. N.R **M10401://**

heten. Växjöbladet i början, senare mest Smålandsposten.

Beträffande böcker får man nog säga, att dylika mycket sparsamt förekommo. Bibel, psalmbok, Luthers postilla jämte Arndts "Sanna kristendom" funnos väl oftast men därutöver ingenting. Så småningom började emellertid "25-öresböcker" spridas. Oftast voro dock dessa av låg kvalité, och ännu tills för en 25-30 år sedan voro möjligheterna små för dem, som sökte värdefullare saker, att få sin läslust tillfredsställd.

Så sent som på 1850-talet kunde sannolikt inte över 50 % läsa, så de själva förstodo vad de läste, men så kunde de berätta och hålla levande vad de i sin tur hört berättas om troll, spöken, näcken, sjörån, gastar, vättar o. dyl. samt om händelser av olika slag.

Omkring 1880 1850 tillkommo skolor i socknen. En fast skola med examinerad lärare fanns redan nu. I övrigt voro skolorna inhysta i stugor litet varstans, ofta i samma rum, som familjen bodde i. Den, som hade hand om undervisningen, var heller inte unbildad för sitt yrke. Ett 30-tal år sköttes undervisningen på folkskolestadiet av en ensam lärare i hela socknen. Så småningom blev emellertid sock-

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

nen delad i rotar med skola i varje rote. Före sekelskiftet var en dylik indelning genomförd. På 1930-talet började en del av skolorna bli överflödiga. Om några år tycks kretsgången vara fullbordad i och med att en central skola för hela socknen åter tycks bli verklighet.

Högre skolor bevistades tills för några 10-tal år sedan knappast av andra än av prästens och klockarens barn. Först i senare år har en förändring härförstått inträtt. En och annan av något mognare ungdom går numera igenom en eller annan kurs vid någon folkhögskola eller lantmannaskola. Dessutom ökar antalet från från socknen, som tar examen vid den närliggande Älmhults samrealskola.

Under 1800-talet var oftast kyrkan fylld till sista plats. Detta gäller i första hand vid de stora helgerna. Nu är den till största delen avfolkad. Detta har skett så småningom under de gångna decennierna av 1900-talet. Numera anses det inte vara något märkvärdigt att även å söndagarna förrätta de grövsta sysslor. För ett 30-tal år sedan fick det vara svårt bärningsväder, om det skulle gå för sig att ens köra in ett eller annat lass råg en söndag.

Under senare delen av 1800-talet hölls husförhören i hemmen rotevis. En tid förlades de till sockenstugan för att sedan återigen hållas i hemmen.

Vigslar och dop ha förrättats växelvis i hemmen och i kyrkan. Numera sedan ett tiotal år tillbaka dock huvudsakligen i kyrkan. Kyrkotagning, som ännu för ett 20-tal år sedan förekom i församlingen, tycks nu vara borta.

Jordfästningar äga numera alltid rum i kyrkan. För 25-30 år sedan skedde dylika förrätningar ofta utemhus.

Väckelserörelserna tycks inte ha spelat någon annan roll för socknens vidkommande, än att vissa av de s.k. gammalläsarna ännu på 1870-talet kunde samlas söndagarna och i sällskap fotvandra till flera mil avlägsna kyrkor för att få höra någon av dessa väckelsepredikenter.

Något direkt samband med högkonjunkturer ha näppeligen ovan omtalade förändringar på olika områden haft. Förändringarna ha inträtt först så småningom. En högre levnadsstandard i gemen skulle man möjligent kunna tala om efter det första världskriget.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV